

PALEO-AKTUELL 16

ARCHEOLOGIE IN 2004

RUG / GIA

Met de jaarlijkse uitgave van Paleo-aktueel
geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie
inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut

Vormgeving: Roelf Barkhuis

Omslagontwerp: Nynke Tiekstra

Foto omslag: Vondst muntschat bij opmeten van de oosttoren
van de Zuidoostpoort van Nieuw Halos (pp. 84–88; foto S. Benerink).

ISBN 9077922105

ISSN 1572-6622

Website

www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie

Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)

Poststraat 6 9712 ER Groningen

tel. 050 363 6712 fax 050 363 6992

gia@let.rug.nl

Adres van de uitgever

Barkhuis Publishing

Zuurstukken 37 9761 KP Eelde

tel. 050 3080936 fax 050 3080934

info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

©2005, Groninger Instituut voor Archeologie, Rijksuniversiteit Groningen

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een
duidelijke bronvermelding zijn voorzien. Inlichtingen: Groninger Instituut voor Archeologie

PALEO-AKTUEEL

16

ARCHEOLOGIE IN
2004

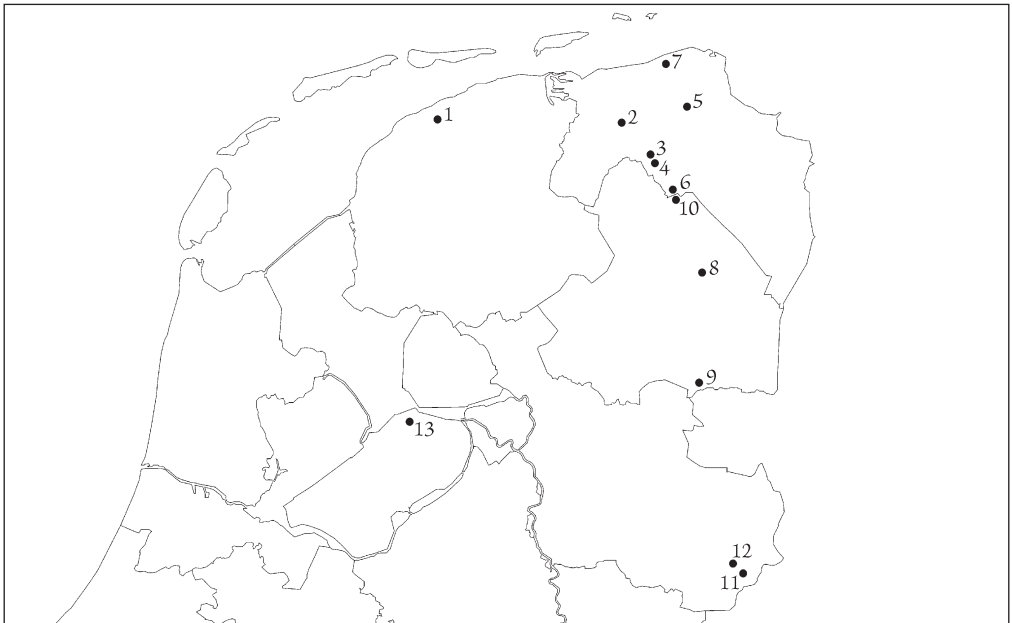
redactie

Jurjen M. Bos
Martijn van Leusen
Daphne Maring
Dick Stapert

Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
& Barkhuis Publishing
Groningen 2005

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Duitsland, 3) Egypte, 4) Griekenland, 5) Italië, 6) Spanje.

In dit nummer: 1) Hallum, 2) Brillerij, 3) Groningen, 4) Haren, 5) Kroddeburen, 6) Noordlaren, 7) Wadwerd, 8) Borger, 9) Coevorden, 10) Midlaren, 11) Enschede, 12) Hengelo, 13) Swifterbant.

INHOUD

Voorwoord	vii
HARM TJALLING WATERBOLK Nogmaals 'het geheim van het oude heideland'	1
MARTIJN VAN LEUSEN & TYMON DE HAAS <i>e</i> DNA: naar een <i>e</i> -depot voor de Nederlandse archeologie	3
DICK STAPERT, DICK SCHLÜTER, LYKKE JOHANSEN & MARCEL NIEKUS Middenpaleolithische vondsten van Lonneker bij Enschede (Ov.)	8
DICK STAPERT, DICK SCHLÜTER & LYKKE JOHANSEN Het driehoekige vuistbijltje van Hengelo (Ov.)	16
DICK STAPERT Een geïsoleerde jongpaleolithische spits van Midlaren- 'De Bloemert' (Dr.): Hamburgien of Creswellien?	22
INGER WOLTINGE Gebruikssporenonderzoek aan de vuurstenen artefacten van de LBK-vindplaats Geleen (L.)	30
HELLE MOLTHOF & DAAN RAEMAEKERS Wat te doen met onze doden? Het grafitueel van de Swifterbantcultuur in Nederland	37
JOKE OOSTERHUIS Locatiekeuze van de Trechterbekercultuur op kaartblad 17 (Dr.)	44
HENNY GROENENDIJK Vuurstenen bijlen uit het wierdengebied: bronnenkritiek graag!	49
MIRANDA DE WIT Hernieuwd onderzoek op de Daalkampen te Borger (Dr.)	53
JOHAN NICOLAY Midlaren - 'De Bloemert': een archeologisch paradijs aan de oevers van het Zuidlaardermeer (Dr.)	57
JOHAN NICOLAY EN BERT TUIN Archeologisch spoorzoeken in het gebied rondom 'De Bloemert': een waarderend onderzoek bij Noordlaren (Gr.) en Midlaren (Dr.)	63

PETER ATTEMA & GIJS TOL Nieuwe veldverkenningen en een oude verzameling, werken aan de archeologische kaart van de gemeente Nettuno (Italië)	71
TYMON DE HAAS & GIJS TOL Survey in Campana, gemeente Nettuno (Italië)	77
REINDER REINDERS De opgraving van de Zuidoostpoort van Nieuw Halos (Griekenland) in het Olympisch jaar 2004	84
RENÉ CAPPERS Onderzoek aan plantenresten uit Grieks-Romeins Karanis (Fayum, Egypte): een doorstart na 70 jaar	89
JURJEN BOS & ERWIN BROUWER Kruisvormige mantelspelden in vroegmiddeleeuws Friesland	96
TESSA KROL & JURJEN BOS Een verklaring voor de hoeveelheid Angelsaksisch aardewerk in Drenthe	101
FRITS VREDE Archeobotanisch onderzoek aan het van Starkenborghkanaal (Gr.)	105
EGGE KNOL Karolingische wapengraven in Wadwerd (Gr.) en Hallum (Fr.)	112
DICK STAPERT & HENNY GROENENDIJK Kogelpotten langs de Oude Aa nabij het Friescheveen, Gem. Haren (Gr.)	118
JESSICA GRIMM De dierenbotten van de Dornburg (Duitsland)	124
WIETSKE PRUMMEL Dierlijke resten uit een 17e eeuwse redoute van de vesting Coevorden (Dr.)	128
MARLIES VAN KRUINING Botten onder de slaapkamervloer in Kroddeburen (Gr.)	134
OTTO HARSEMA Terzijde van de weg naar Santiago, of: kijken naar waar de neus niet heenwijst	139

VUURSTENEN BIJLEN UIT HET WIERDENGEBIED: BRONNENKRITIEK GRAAG!

Henny Groenendijk

Halffabrikaat van een TRB/EGK-bijl van De Brillerij, gem. Winsum (Gr.)

Nogal wat aandacht ging in 2005 uit naar een nieuwe vondstmelding van wierde De Brillerij aan het Aduarderdiep. Het ging om een halffabrikaat van een vuurstenen bijl die zo'n dertig jaar geleden was gevonden tijdens de bouw van een veestalling. Vondstmelder John Hoeksma uit Surhuisterveen liet mij de bijl min of meer terloops zien en leverde er later het verhaal van de vondstomstandigheden bij. Vinder was zijn oom F. Hoeksma. Een prehistorische bijl in een mariene omgeving is geen alledaags verschijnsel, en des te interessanter daar enkele jaren eerder, een paar kilometer oostwaarts, een Swifterbant- of vroege TRB-nederzetting onder tweeënhalve meter klei was ontdekt (Feiken *et al.*, 2001). De Brillerij ligt echter niet op de pleistocene opduiking die we het Hoog van Winsum plegen te noemen, maar volgens de jongste geologische gegevens midden in het oude Hunzedal, of preciezer nog, middenin een zijtak van de Hunze.¹ Toch droeg de bijl geen sporen van transport door stromend water of iets dergelijks. Met in het verschiep een geologisch onderzoekje op de vindplaats zelf, zijn eerst de bijl en de vondstomstandigheden eens kritisch bekeken.

Het halffabrikaat van De Brillerij is wel in vorm geslagen maar ongeslepen. Het bezit een gemiddeld formaat voor een vuurstenen bijl, met een lengte van 13,7 cm, breedte tot 5 cm bij de snede en dikte tot 2,8 cm. De bijl is gemaakt van bryozoënvuursteen, vuursteen die sterk verontreinigd is met fossiele organismen en veel voorkomt in het noordelijke

zwerfstenengezelschap. Het onvoltooide stuk vertoont een licht-okerkleurige patina. Aan twee kleine, recente beschadigingen nabij de top is te zien dat de vuursteen van oorsprong grijs was. Sporen van slijping of gebruik ontbreken geheel. Het stuk moest een rechthoekige doorsnede krijgen, een smalle top, een ronde snede en divergerende zijden. Op basis van deze kenmerken is de culturele toewijzing: Trechterbekercultuur of Enkelgrafcultuur, gedateerd tussen circa 3400 en 2400 v.Chr.

De term halffabrikaat voor de in ruwe vorm gekapte bijl is eigenlijk onjuist. Het gaat eerder om een mislukt exemplaar, waarvan de productie door een reeks verkeerd uitgevoerde afslagen is afgebroken. Lykke Johansen (Haren), zelf vuursteenbewerkster en tevens tekenaar van het stuk, was zo vriendelijk om haar kijk op het bewerkingsproces te geven. Zij kwam tot de conclusie dat het stuk door een slechts matig geoefend vuursteenbewerker moet zijn gemaakt en dat de vervaardiging werd gestaakt nadat een reeks kapfouten tot een onherstelbaar manco had geleid. De mislukking vloeide voort uit een verkeerde aanpak van de slagtechniek op één der smalle zijden. In plaats van altemeerend uitgevoerd is een aantal afslagen eenzijdig over de gehele breedte en niet onder een hoek van 90° aangebracht (fig. 1). Dit leidde tot de aanwezigheid van een hobbel die niet meer goed was weg te werken – het wegslijpen van deze bult zou beduidend meer tijd geverguld hebben dan het in vorm slaan van een nieuwe bijl. Het onaffe uiterlijk is dus het gevolg van gebrekkig vakmanschap, aldus Johansen. Dat was voor mij een extra prikkel om te achterha-

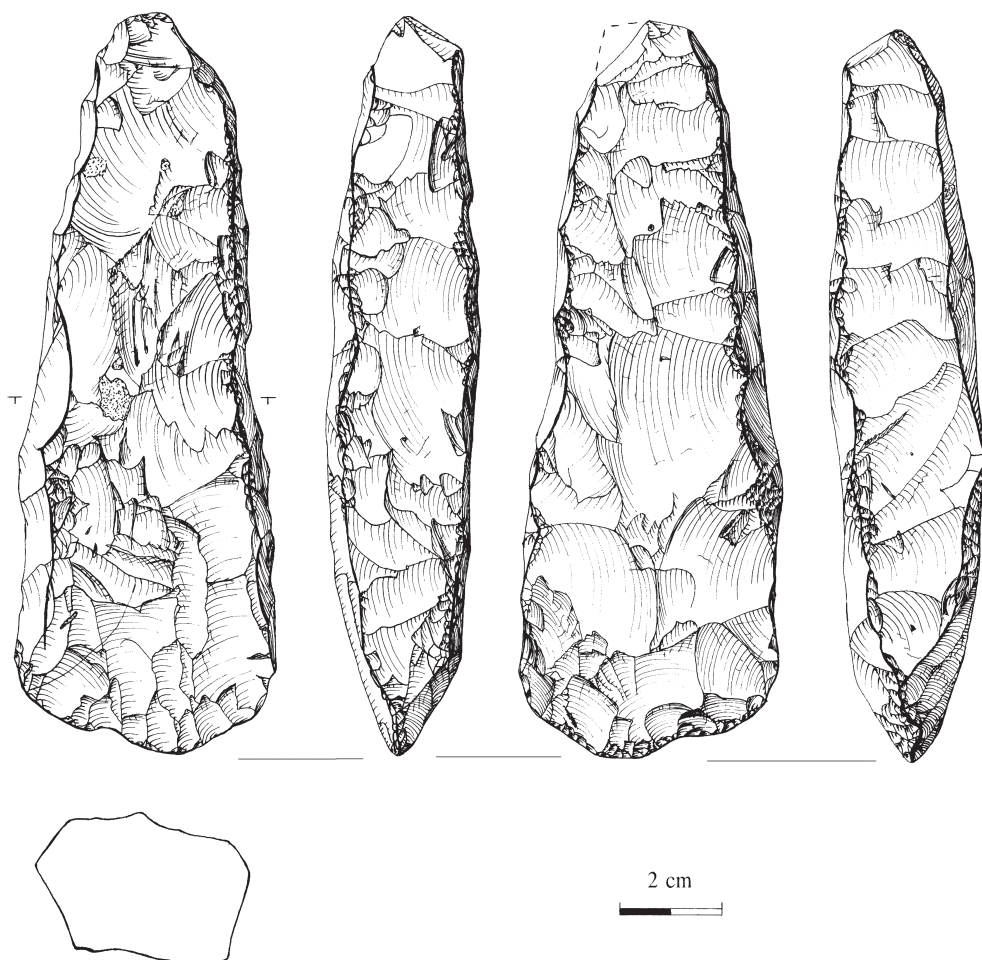

Fig.1. Vier aanzichten van de bijl van De Brillerij. In het derde aanzicht is de fatale bult (beneden rechts) zichtbaar (tek. L. Johansen).

len hoe deze mislukte bijl in het Hunzedal kon zijn terechtgekomen.

Boerderij De Brillerij staat aan de rand van een voormalige wierde, de stallen bevinden zich ter hoogte van het afgegraven gedeelte. De vondst kwam aan het licht bij de bouw van een nieuwe stal, toen men daar een fundering aanlegde. De vinder is er niet meer helemaal zeker van of dat ter hoogte van de stallen zelf of bij het graven van de omringende gracht was. Maar het stuk kan op de aangetroffen diepte van twee, drie meter onmogelijk meer in het wierdelichaam hebben gelegen. Het vermoe-

den rees daarom dat de bijl uit het Hunzesediment afkomstig is. De pleistocene ondergrond ligt hier op een diepte van zes à zeven meter. Toch wezen restanten bodemmateriaal, achtergebleven in poriën op het bijloppervlak, op een vondstmilieu van roodbruine, zandige leem. Zo'n matrix lijkt niet op de mariene klei die vooral grijs of grijsblauw van kleur is. Nu werd het zaak om de vondstomstandigheden beter na te trekken. De opgespoorde toenmalige bewoner van De Brillerij, de heer P. Voogd, was opdrachtgever geweest voor de bouw van de veestallen. Hij weet zich goed te herinne-

ren dat het uitgraven van een fundering vanwege de slappe ondergrond onbegonnen werk was en dat besloten werd tot het funderen op een betonplaat. Op die plaat werden eerst de mestkelders gebouwd en daarboven de stallen, wat een grondaanvulling van zeker een meter vereiste. Er is dus nogal wat grond aangevoerd in plaats van afgegraven. Voorts kreeg het complex een eigen watervoorziening door de bestaande sloot rondom de stallen te verbreden en te verdiepen. Daaruit kwam kleig materiaal en slap zand naar boven, weet de heer Voogd. Om het verhaal nog ingewikkelder te maken, spreekt de huidige boer die De Brillerij bewoont van “zand, afkomstig van een dijkje” dat zou zijn gebruikt om het lage, afgegraven gedeelte van de wierde weer wat op te vullen. Kortom, er is weinig grond uitgegraven maar des te meer met grond gesleept. Dat maakt duidelijk dat de roodbruine grond die zich op het object heeft vastgezet, hier niet van nature gelegen kan hebben. De conclusie luidt dan ook dat de bijl is meegekomen met aangevoerde grond, mogelijk rode keileem, waarvan de herkomst thans niet meer te achterhalen is.

Prehistorische bijlen uit wierden

Neolithische vondsten uit Groninger wierden trekken al langer de wetenschappelijke aandacht. Het anachronistische vondstmilieu heeft onderzoekers in een aantal gevallen verleid om erover te publiceren (Boersma, 1968–69; Roeleveld, 1968–69; Lanting, 1976–77). Vooral bijlen van Neolithicum tot late bronstijd springen in het oog en prikkelen de fantasie. De discussie spitst zich vaak toe op het mogelijke hergebruik van (onbegrepen) prehistorische objecten, misschien wel aangewakkerd door het vermaarde voorbeeld van de ‘Sint Maartenshamer’, de hamerbijl uit de late bronstijd die omstreeks 1300, gestede en gevat in zilver, tot belangrijk relikwie van de Utrechtse Maartenskerk werd.

Voor Midden-Groningen geeft H. Feiken een overzicht van dit soort ‘vindplaats-vertekeningen’ en hij wijdt een aparte para-

graaf aan de Groninger wierden (Feiken, 2001, 16ff). Feiken onderstreept impliciet het secundaire gebruik van prehistorische bijlen door wierdenbewoners.

Hoewel secundair gebruik binnen de wierdengemeenschap – om wat voor redenen dan ook – tot de mogelijkheden blijft behoren, mag naar mijn gevoel wel wat meer bronnenkritiek met betrekking tot de vondstomstandigheden worden geleverd. Tekenend is de kwestie van de trechterbeker van Lutjesaaksum, een gave pot van kwetsbaar neolithisch aardewerk die uit deze wierde zou zijn opgediept, maar waarvan de vindplaats uiteindelijk toch als foutief moet worden geduid.² Bij oude wierdevondsten, gedaan in de periode van de commerciële afgravingen, zijn de vondstomstandigheden uiteraard vaak moeilijk te reconstrueren. Anderzijds werd in die tijd ook veel minder grond naar wierden getransporteerd dan de laatste tijd het geval is. ‘Vindplaatsvervalsing’ ligt bij oude wierdevondsten daarom wellicht wat minder voor de hand. Bij vondsten van recenter datum is echter groter voorzichtigheid geboden. Zelfs van het vuurstenen bijltje dat eind jaren vijftig tussen Ranum en Obergum is gevonden, nota bene buiten een wierdecontext, blijkt de vindplaats toch niet primair te zijn. Hier wordt wel voorzichtig de pleistocene ondergrond als herkomstmilieu gesuggereerd, maar dat is lang niet zeker want die ligt in de omgeving nog altijd op minimaal 3,5 m beneden maaiveld (Roeleveld, 1968–69). In dergelijke gevallen wordt duidelijk dat de vindplaatsopgave met grote omzichtigheid moet worden behandeld. De interpretatie ‘secundair gebruik door wierdenbewoners’ hoeft lang niet altijd juist te zijn. Vooral bij vondsten van meer recente datum loont het de moeite de vondstomstandigheden nog eens kritisch tegen het licht te houden. Zoals bijvoorbeeld A.E. Lanting deed, toen hij in 1977 een melding ontving van een atypische neolithische hamer uit de wierde Woltersum (Lanting, 1976–77). Lanting trok samen met provinciaal archeoloog Boersma onmiddellijk alle mogelijkheden betreffende

de herkomst na en kwam weliswaar niet tot een eenduidige conclusie, maar verzamelde zo voor het moment de maximale informatie.

Zoals met de afgraving van wierden overal grond verspreid is geraakt hetgeen tot vindplaatsvervalsingen heeft geleid, zo bracht het gemechaniseerde grondverzet een omgekeerde grondstroom teweeg die archeologen evenmin welgevallig is. Geen van beide grondstromen is tot nog toe systematisch in kaart gebracht. Vindplaatsvervuiling is helaas een uitdijende olievlek die niet meer in te dammen is, maar het maken van een uitvoerig verslag is toch altijd nog de beste manier om de negatieve gevolgen te beperken.

Summary

A recent find of an unfinished TRB flint axe from a dwelling mound in the North-Groningen marine-clay region has raised questions as to its provenance. This axe turns out to have been transported to the site in recent years. The same probably goes for several other unlikely finds from the Groningen dwelling mounds.

Noten

1. Persoonlijke mededeling P.C. Vos, TNO-NITG, Utrecht.
2. Persoonlijke mededeling J.N. Lanting, GIA.

Literatuur

- Boersma, J.W., 1968–69. De vondst van een bijl van de Trechterbekercultuur in een middeleeuwse omgeving. *Groningse Volksalmanak*, pp. 230–239.
- Feiken, H., 2001. Bedekte Bewoning. Midden-Groningen in het Neolithicum en de brons-tijd. Doctoraalscriptie RuG/GIA.
- Feiken, H, M. Niekus & R. Reinders, 2001. ‘Wetsingermaar’. Een neolithische vindplaats in de gemeente Winsum (Gr.). *Paleo-Aktueel* 12, pp. 54–59.
- Lanting, A.E., 1976–77. Een neolithische ‘dubbelhamer’ uit Woltersum. *Groningse Volksalmanak*, pp. 137–150.
- Roeleveld, W., 1968–69. Enkele aantekeningen bij de vondst van een stenen bijltje te Rannum. *Groningse Volksalmanak*, pp. 187–193.